

DOI: 10.55692/D.18564.22.9

Prejeto: 10. 10. 2022
1.02 pregledni znanstveni članek

Jernej Vidmar Bašin¹

*Krajši pregled represije
jugoslovanskega režima ob zahodni
meji od konca vojne 1945 do srede
petdesetih let*

Izvleček

V prispevku je prikazan krajši pregled različnih vidikov represije, ki jo je na Primorskem izvajal komunistični režim v času od konca vojne leta 1945 do sredine petdesetih let 20. stoletja. Prispevek časovno zajame tri obdobja: čas štiridesetdnevne jugoslovanske oblasti v Julijski krajini maja 1945, čas cone A in cone B Julijske krajine (od 12. 6. 1945 do 15. 9. 1947) ter prva leta po razmejitvi po 15. septembru 1947, ko je bila Primorska na podlagi Pariške mirovne pogodbe priključena Ljudski republiki Sloveniji oziroma takratni Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.

¹ Jernej Vidmar Bašin, dr., gimnazijski profesor, Škofijska gimnazija Vipava, Goriška cesta 29, SI – Vipava 5271, jernej.vidmar3@guest.arnes.si.

KLJUČNE BESEDE: *komunistična represija, Primorska, ugrabitve in umori, revolucionarna sodišča, politični obsojenci, propaganda, politična policija*

Abstract

This paper presents a brief overview of various aspects of the repression performed by the Communist regime in the Primorska region between the end of the World War II in 1945 and the mid-1950s. The paper covers three periods: the period of the forty-day Yugoslav government in the Julian March in May 1945, the periods of Zone A and Zone B of the Julian March (from 12 June 1945 to 15 September 1947) and the first years after the delimitation following 15 September 1947, when the Primorska region was annexed to the People's Republic of Slovenia, then part of the Federal People's Republic of Yugoslavia according to the Paris Peace Treaty.

KEYWORDS: *Communist repression, Primorska region, kidnapping and murder, revolutionary courts, political convicts, propaganda, political police*

Uvod

1. maja 1945 je 4. armada jugoslovanske vojske s pomočjo IX. korpusa slovenskih partizanskih enot osvobodila Primorsko s Trstom in Gorico. Začelo se je štiridesetdnevno obdobje jugoslovanske oblasti. Vojaška jugoslovanska uprava je 1. maja prevzela oblast nad celotnim upravnim ozemljem nekdanje Julijske krajine do Soče in jo sredi maja izročila civilni upravi. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO) je postal najvišji državni organ Primorske. Svoj sedež je prenesel v Trst. Uvajal je novo upravo, ki je temeljila na narodnoosvobodilnih odborih, novo sodstvo, nove gospodarske odnose.²

Nova jugoslovanska oblast je zaradi vojne, fašizma in svojih revolucionarnih teženj v maju 1945 aretirala več tisoč tržaških in goriških prebivalcev. Aretacije je s pomočjo Narodne zaščite izvajala OZNA, ki je bila glavni akter jugoslovanskega represivnega aparata in je takrat v Julijski krajini delovala legalno in pollegalno. Poleg nje so v prvih dneh maja 1945 aretacije izvajale še vojaške enote komand mest, 1. divizija narodne obrambe (NO) in enote 4. armade. Večino aretiranih je bilo kasneje izpuščenih, precej pa tudi pobitih.³ Po ugotovitvah zgodovinarjev je v takratnih majskih čistkah na Primorskem, ki so bile uvod v kasnejše množičnejše poboje, ki so se v notranjosti Slovenije dogajali zlasti od junija 1945 do januarja 1946, izginilo na Goriškem in Tržaškem od 1500 do skoraj 2000 ljudi, Italijanov, Slovencev in pripadnikov drugih narodnosti. Večina nesrečnikov je končala v breznih v okolici Trsta in Gorice ter na Vipavskem.⁴

2 Nevenka Troha, *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana: Modrijan, 1999), 20–28.

3 Nevenka Troha, »Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih«, v: *Fojbe*, ur. Tine Logar in sodelavci (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012), 291.

4 Troha, »Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih«, 291; Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011), 55.

V maju 1945 so delovala tudi vojaška sodišča, ki so bila ustanovljena že med vojno in so ljudi obsojala po hitrem postopku na smrt ali prisilno delo. To najbolj krvavo povojno obdobje primorske zgodovine se je zaključilo s podpisom Beograjskega sporazuma 9. 6. 1945, po katerem so se morale jugoslovanske čete 12. 6. 1945 umakniti na vzhodno stran Morganove linije. Julijska krajina je bila od junija 1945 do septembra 1947 razdeljena na cono A pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU) in cono B pod Jugoslovansko vojaško upravo (VUJA).

Represija v coni B

Zaradi mednarodnih omejitev VUJA v coni B ni uveljavila vseh revolucionarnih ukrepov, ki so jih komunistične oblasti uvajale v ostalih delih Slovenije oziroma Jugoslavije. A kljub temu je del pristojnosti prenesla na novo ljudsko oblast in ta je začela revolucionarne ukrepe postopoma uvajati tudi v coni B, kar se je kazalo tudi v različnih represivnih ukrepih. OZNA oziroma UDBA je imela v coni B isto vlogo, kot jo je imela v času majske jugoslovanske zasedbe Julijske krajine. Torej je delovala legalno s svojimi centri in zapori ter je bila glavni instrument partijske represije.

Leta 1945 so v coni B delovala vojaška sodišča. Gradivo povojnih vojaških sodišč, ki so sodila za območje Primorske, je v slovenskih arhivih sicer ohranjeno le fragmentarno. Ohranjene so redke sodbe. A kljub temu lahko ugotovimo, da je bilo poleti in jeseni 1945 pred vojaškimi sodišči v coni B obsojenih vsaj nekaj sto ljudi. Vojaška sodišča so sodila tako vojaškim osebam kot tudi civilistom. Večina jih je bila obsojena na zaporne kazni s prisilnim delom, robijo – 20 let strogega zaporja. Poslani so bili v taborišča v Kočevje in drugod po Sloveniji. Iz fragmentarno ohranjenega gradiva lahko ugotovimo, da je bilo nekaj

mlajših domobrancev (tudi mladoletnih) in civilistov (kmetov, obrtnikov) obsojenih na smrt. Slednjim je bila kot stranska kazen izrečena zaplemba premoženja.⁵

V coni B so politični procesi potekali tudi pred civilnimi sodišči, zlasti pred Okrožnim sodiščem v Postojni, ki je imelo sodne pristojnosti nad naslednjimi okraji: Ajdovščina, Črniče, Grgar, Tolmin, Idrija, Cerklje, Koper, Piran, Hrčelje - Kozina, Ilirska Bistrica in Postojna. Iz sodnih poročil vidimo, da so morala civilna sodišča »aktivno sodelovati pri izgradnji ljudske oblasti v coni B«. ⁶ Sodniki iz cone B so se udeleževali rednih sej v Ljubljani. Političnim obtožencem v coni B so sodili po istih revolucionarnih zakonih, ki so bili leta 1945 sprejeti po vzoru Sovjetske zveze v Jugoslaviji. Zlasti pomembna sta bila Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD) in Zakon o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (ZTŠŠ). Iz ohranjenih statističnih podatkov lahko ugotovimo, da so pred sodišči v coni B prevladovali politični obsojenci pred obsojenci zaradi običajnih deliktov. Leta 1946 je bilo 90 % vseh obsojencev političnih, leta 1947 pa 65 %. Po ZKLD so bili obsojeni zaradi sodelovanja s fašizmom in okupatorjem, domobranstva, sovražne propagande, pobega iz cone B v cono A.⁷ Komunistična oblast je začela v coni B prek civilnih sodišč obračunavati z nekaterimi premožnimi trgovci, saj jih je po ZTŠŠ obsojala na večletne zaporne kazni s prisilnim delom in zaplemba vsega premoženja. Okrožno sodišče v Postojni je v

- 5 Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), PANG 85 Skupščina občine Ajdovščina, Komisija za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, t. e. 691; PANG 1053 Komisija za raziskavo poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava, t. e. 1, sod. 223/45. PANG 245 Okrajno sodišče Tolmin, 1946–1955, Izvršne zadeve in zaplembe, t. e. 136a.
- 6 PANG 974 Okrožno sodišče Nova Gorica, 1945–1956, t. e. 32, a. e. 2.
- 7 PANG 974 Okrožno sodišče Nova Gorica, 1945–1956, t. e. 31, t. e. 32.

coni B izreklo vsaj trinajst smrtnih obsodb. Obsojeni so bili na smrt z obešanjem. Primere obsojenih na smrt najdemo tako iz severne Primorske kakor tudi iz Pirana in Kopra.⁸

Odvijala se je represija tudi do sorodnikov med vojno in po njej pobitih žrtev revolucionarnega nasilja, saj so v coni B jugoslovanske oblasti grobišča prikrivale. Iz ohranjenih navodil Poverjeništvu PNOO za severno Primorje in poverjenikov Narodne zaščite izhaja, da so takratni organi oblasti dajali navodila, naj se izbrišejo vse sledi nad grobovi pobitih »narodnih sovražnikov« in sploh spomin nanje. Oblasti so nadzirale morebitne prekope, svojce pobitih in duhovnike, ki so ob prekopih maševali.⁹

V coni B so že poleti 1946 in nato v spomladanskih in poletnih mesecih leta 1947 sprejemali določene politično-ekonomske ukrepe v kmetijstvu, ki so prizadeli kmečko prebivalstvo: visoki davki, obvezna oddaja pridelkov itd. Zaradi vsega naštetega so ljudje, ki so bežali iz cone B v cono A, prinašali tamkajšnjemu prebivalstvu tudi vesti, »*da je v coni B teror, diktatura in ne ljudska oblast ...*«¹⁰

Komunistična represija v coni A

V coni A je upravo prevzela Zavezniška vojaška uprava (ZVU), ki je ukinila večino tega, kar so jugoslovanske oblasti vzpostavile maja 1945. Vendar tudi po 12. juniju 1945, ko se je Jugoslovanska armada umaknila iz cone A Julijske krajine, je na tem območju nezakonito in ilegalno še naprej aktivno delovala

8 PANG 974 Okrožno sodišče Nova Gorica, 1945–1956, t. e. 32, t. e. 154.

9 PANG 85 Skupščina občine Ajdovščina, Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, t. e. 691, 11. 12. 1945.

10 Jernej Vidmar, »Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954«, *Kronika* 63, št. 1 (2015): 124.

OZNA (od leta 1946 UDV oziroma UDBA), ki je bila neposredno povezana s centralno slovensko OZNO v Ljubljani. V cono A se je OZNA ukvarjala z obveščevalno dejavnostjo in hkrati izvajala ugrabitve ter umore nekaterih političnih nasprotnikov, največ slovenskih političnih emigrantov, ki so se iz osrednje Slovenije pred komunizmom zatekli najprej v Italijo, nato pa v cono A. Ugrabljene je vozila v cono B in v Slovenijo (Ljubljano) v zapore UDBE ter nekatere kasneje likvidirala. Nasilne dejavnosti UDBE so vznemirile tudi ZVU. Generalštab (GŠ) ZVU v svojih poročilih omenja približno 30 primerov umorov in ugrabitev s političnim ozadjem. V poročilu GŠ ZVU za julij 1946 med drugim piše: »*Ti primeri ugrabitve niso izmišljotine, temveč so zelo resnični mračni dogodki, ki povzročajo skrbi mnogim ljudem in so spravili protititovske (anti-Tito) Jugoslovane v stanje stalnega strahu.*«¹¹ Z ugrabitvami je izrazito povezano ime podpolkovnika OZNE Verija Winklerja – Aleksa, po rodu Goričana. Winkler je bil v Trst poslan maja 1945 iz Beograda, po vrnitvi iz šole NKVD v Moskvi. Po umiku jugoslovanske vojske iz Trsta 12. 6. 1945 je ilegalno ostal v mestu in bil vodja obveščevalnega centra za mesto Trst. Poveljeval je široki oznovski mreži obveščevalcev in saboterjev, pa tudi likvidatorjev, ki je izvedla večino ugrabitev in umorov, zlasti na Tržaškem, pa tudi na Goriškem. Med drugim so ugrabili Ivana Martelanca z ženo Emilijo, Izidorja (Doreta) Martinjaka, Albina Šmajda, Vinka Koširja. V Trstu so ugrabili nekatere Slovence, ki so bili člani komunistične partije, SIAU, celo nekatere zaposlene na PNOO ter agente OZNE, ker so jih sumili, da sodelujejo z angleško obveščevalno službo. Oznovski ugrabitelji so trupla nekaterih umorjenih odvrgli v jamo pri Bazovici, v jamo pri

11 Cvetko Vidmar, *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju: (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947)* (Nova Gorica: Goriški muzej, 2009), 157–159.

Borštu in v jamo pri Ilirski Bistrici pod Snežnikom. Winklerjeva skupina je leta 1945 vršila v Trstu tudi krajo denarja in luksuznih avtomobilov ter jih odpeljala v Jugoslavijo za potrebe OZNE. Kasneje je Winkler z nekaterimi operativci deloval še na Goriškem in Tolminskem. 31. avgusta 1947 je njegova petčlanska skupina ugrabila Slavka Uršiča (Andreja), člana SDZ in urednika protikomunističnega tednika *Demokracija*. Za celotno akcijo Uršičeve ugrabitve je odgovarjal Veri Winkler. Pri pripravi je z njim sodeloval Franc Špacapan – Črt, pri akciji pa še Albert Dovgan – Vinko, Nevo Pahor in Leopold Furlan – Dečko. Uršiča so po ugrabitvi odpeljali v Centralne zapore v Ljubljano.¹² Ugrabili so ga med vračanjem z veselice v Kobaridu ter ga zvalili v Robič. Ko se je vračal na motornem kolesu, so med Starim selom in Kobaridom nategnili žico čez cesto, da je padel, nakar so ga zajeli. Uršiča so še leta po ugrabitvi v udbovskih zaporih v Ljubljani zasliševali vse do njegove verjetne nasilne smrti novembra 1950.¹³

Poleg političnih emigrantov iz Slovenije so bili pod udarom komunistične partije v coni A tudi mnogi primorski duhovniki. Nekateri so bili umorjeni že med vojno. Proti duhovnikom v coni A je partija nastopila predvsem z medijskimi napadi in hujskanjem množic. Za napad nanje se je komunistična partija poleg množičnih organizacij posluževala *Primorskega dnevnika* v Trstu in *Soškega tednika* v Gorici. Medijskega napada so

12 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1931, dosje 9134 (dosje Winkler), t. e. 2965; Jernej Vidmar, »Ugrabitelji Andreja Slavka Uršiča«, *Mladika*, št. 1 (2020): 5–12; Jernej Vidmar, »Člani Winklerjeve operativne skupine v Trstu«, *Mladika*, št. 2–3, (2020): 28–35.

13 Ivo Jevnikar, »Neznani Slavko v zaporih Udbe. Novi podatki o usodi Andreja (Slavka) Uršiča«, v: *Koledar Mohorjeve družbe za leto 1994* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993), 84. Za domnevni datum smrti gl.: Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013), 405–406.

bili deležni zlasti tisti duhovniki, ki so prav zato, da bi prekinili medijsko enoumje na Primorskem, leta 1945 ustanovili časopis *Slovenski Primorec*. Omenjeni časopis je bil polemičen in kritičen do prokomunističnih glasil, zato je bil moteč za komunistično partijo. Številne duhovnike so komunistična glasila označevala za medvojne sodelavce belogardizma, četništva, fašizma, ovaduhe. Očitali so jim tudi podporo goriškemu nadškofu Carlu Margottiju. Komunistične oblasti so *Slovenski Primorec* v Sloveniji in v coni B Julijske krajine prepovedale, ilegalne prenašalce in bralce pa zapirale. A tudi v coni A je bilo precej primerov, ko so bili raznašalci *Slovenskega Primorca* deležni ustrahovanj.¹⁴ V coni A so medijski in verbalni napadi na duhovnike včasih prešli v fizično nasilje. Med temi je bil najbolj odmeven uboj župnika iz Gorenjega Polja Izidorja Zavavlava 15. 9. 1946.¹⁵

Druga politična skupina, ki je močno vznemirila komunistične oblasti v Ljubljani in njihove zaupnike v coni A, je bila Slovenska demokratska zveza (SDZ), ki je bila ustanovljena leta 1947 v Gorici in Trstu. Zveza je bila paritetna organizacija katoliško in liberalno usmerjenih slovenskih primorskih javnih delavcev. SDZ je bila stranka, ki je zagovarjala demokracijo in je bila v svojem glasilu *Demokracija* zelo kritična do komunističnega režima v Jugoslaviji. Da bi uničila SDZ, se je komunistična partija najprej posluževala verbalnih napadov prek svojega časopisja v coni A in prek javnih manifestacij, ki jih je večinoma izvajala SIAU. Člane SDZ, ki so bili za demokracijo, predvojni antifašisti, narodnjaki, nekateri celo bivši tigrovc

14 Peter Černic, »Obnova katoliškega tabora v Gorici leta 1945 v luči polemike med *Slovenskim Primorcem* in partizanskim tiskom,« *Kronika* 55, št. 2 (2007): 350.

15 Anton Pust, Zdravko Raven in Božidar Slapšak (ur.), *Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki* (Celje: Mohorjeva družba, 1995), 274.

in bivši simpatizerji NOB, je zmerjala s fašisti in izdajalci. Iz sovražne retorike je kasneje prešla na ugrabitve in umore posameznih članov. Med njimi velja izpostaviti že omenjeno ugrabitev Slavka Uršiča leta 1947 in ugrabitev podpredsednika tržaške SDZ Ferdinanda Kalina z Opčin leta 1949. Na udbovski listi za ugrabitev naj bi bilo kar šest članov SDZ iz Gorice in Trsta. Šikaniranje, fizičnih groženj je bil deležen tudi predsednik goriške SDZ, bivši tigrovec in sodelavec partizanov dr. Avgust Sfiligoy (1902, Dobrovo – 1985, Gorica) iz Goriških brd ter njegova družina.¹⁶

Tudi po razmejitvi 15. 9. 1947 je UDBA prek svojih infiltriranih agentov na Svobodnem tržaškem ozemlju (STO) in v Italiji spremljala delovanje tržaške in goriške SDZ. V Ljudski republiki Sloveniji pa je partijski režim s somišljeniki SDZ in z ljudmi, ki so na skrivaj brali v Jugoslaviji prepovedano glasilo *Demokracijo*, obračunaval na montiranih političnih procesih.¹⁷

*Represija komunističnega režima po priključitvi
Primorske k Jugoslaviji (po 15. 9. 1947)*

Ena prvih akcij novega režima štiri dni po razmejitvi (19. 9. 1947), ki jo lahko razumemo kot vidni simbolni začetek represije po priključitvi Primorske k Jugoslaviji, je bil dvakratni izgon apostolskega administratorja Franca Močnika v Italijo. Ob zadnjem izgonu je množica vdrla v župnišče in ga razdejala, župnikovo sestro pa aretirala. Takoj po priključitvi se je na Primorskem okrepila represija proti Cerkvi, duhovnikom, vernikom, ki je v najbolj primitivni obliki trajala do

16 Jernej Vidmar, »Represija proti članom SDZ in njenim privržencem« (I. del), *Mladika*, št. 3 (2021): 59–63.

17 Jernej Vidmar, »Represija proti članom SDZ in njenim privržencem« (II. del), *Mladika*, št. 4 (2021): 57–62.

začetka šestdesetih let. Številni duhovniki so bili zaprti. Med letoma 1947 in 1953 je bilo pred civilnimi sodišči obsojenih 33 primorskih duhovnikov, poleg tega pa še vsaj 16 duhovnikov in bogoslovcev aretiranih in zaprtih brez sodnega procesa.¹⁸ Oblast se je pri pregonu Cerkve, duhovnikov in tudi vernikov posluževala propagandnih manifestacij, politične policije, milice, sodišč, šolstva, agitpropovske agitacije, množičnih organizacij.

Odras strahu pred novim režimom so bili množični pobegi ljudi v Italijo. Pred priključitvijo in po njej je iz Primorske zbežalo nekaj tisoč ljudi. Če obravnavamo zgolj severno Primorsko, je veliko ljudi zbežalo zlasti iz Vipavske doline, Goriških brd, predvsem pa iz Breginjskega kota, kjer so ostale skoraj prazne vasi, npr. Robidišče. Največ ljudi je zbežalo prav nekaj dni pred razmejitvijo, torej pred 15. 9. 1947. O tem pričajo ohranjeni sezname pobeglih, ki so jih sestavljale okrajne partijske oblasti konec štiridesetih in v začetku petdesetih let.

Kot povsod po Sloveniji je UDV tudi na Primorskem vzpostavila gosto mrežo sodelavcev, ki so ovajali sokrajane. Pridobila jih je z »vrbovanjem«. Imela jih je tako rekoč povsod. Med sodelavci UDBE je bilo veliko sprevodnikov na vlakih in avtobusih, ki so vozili iz notranjosti Slovenije. Sodelavce UDV najdemo na gradbiščih v času gradnje Nove Gorice, med zaposlenimi v tovarnah, uradih, trgovinah, pa tudi med učitelji in dijaki na srednjih šolah, ki so imeli navodila, da so ovajali sošolce in profesorje.¹⁹

Nov režim je svojo represijo kazal tudi pri nadzoru meje z Italijo in STO. Meja je bila do leta 1954 povsem zaprta in strogo vojaško zavarovana, kar je zelo zarezalo v življenje

18 Marija Čipić Rehar, *Cerkev in oblast na Primorskem v letih 1945–1953* (Ljubljana: Družina, 2007), 276–277.

19 Jernej Vidmar, »Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954«, *Kronika* 63, št. 1 (2015): 121.

obmejnega prebivalstva. Zlasti jugoslovanska stran je mejo stroga nadzirala pred tako imenovanimi »notranjimi in zunanji sovražniki«. Na meji – ob njej sta bila dva obmejna pasova, ožji in širši – je veljal strog režim. Vse do leta 1953 so jo varovale oziroma nadzirale enote KNOJ-a, kasneje pa enote Jugoslovanske ljudske armade. Knojevci so imeli navodila, »*da je treba na tiste osebe, ki se v državnem obmejnem pasu (100 m) na prvi in edini poziv ne ustavijo, takoj streljati*«. UDV je vodila statistiko ubitih na meji, a koliko jih je bilo dejansko ubitih, ni točnih podatkov. Največ jih je bilo verjetno prav v letu 1949. Po nekaterih podatkih naj bi bilo tistega leta na celotni slovenski meji z zahodnimi državami pobitih okrog 200 ljudi. Za čas med aprilom 1949 in januarjem 1950 nam podatke o ujetih in ubitih na meji prinaša tudi »*Bilten graničnih jedinica za Sloveniju 1950*«. Iz njega ugotovimo, da je bilo v omenjenem obdobju na celotni slovenski meji z Zahodom (z Italijo, STO, Avstrijo) ujetih 2592 in ubitih 192 ljudi, od tega jih je bilo na meji z Italijo ujetih 1646, ubitih 26, na meji s STO ujetih 296, ubitih 70, na meji z Avstrijo pa ujetih 650 in ubitih 96 ljudi. Ubiti na meji so bili opisani kot: »*sovražni elementi, diverzanti, tihotapci in oboroženi banditi*«.»²⁰

Pomembno vlogo v obmejni represiji je odigralo tudi sodstvo, ki je bilo vsaj do začetka petdesetih let popolnoma podrejeno vladajoči komunistični partiji. Povojna oblast je s pomočjo sodstva obračunavala z dejanskimi in domnevnimi političnimi nasprotniki. To je izvajala prek političnih sodnih procesov. Glavno vlogo v kazenskem postopku so imeli javni tožilci, ki so v preiskovalnem postopku tesno sodelovali z UDV in pod njenim vplivom oblikovali obtožnice, ki so jih sodniki v sodbah povzemali in skoraj dobesedno prepisovali. UDBA

20 Narodna in univerzitetna knjižnica, *Na straži socializma, Bilten graničnih jedinica za Sloveniju 1950*, 7. št. 91197.

je vodila predkazenske postopke in zasliševanja obtožencev. Največ političnih procesov na Primorskem je bilo pred Okrožnim sodiščem v Postojni, ki je obsegalo šest sodnih okrajev v Gorici, Tolminu, Idriji, Postojni, Sežani in Ilirski Bistrici. Med letoma 1947 in 1952 so v Postojni prevladovali politični obsojenci, saj so predstavljali od 60 do 80 % vseh obsojenih. Med obsojenci po ZKLD pa je bilo največ ljudi obsojenih zaradi ilegalnega prehoda meje, ujetih pri bežanju v Italijo in STO, ter članov protikomunističnih skupin. Najdemo pa tudi obsojene zaradi protidržavne propagande, posedovanja prepovedanega tiska iz tujine (zlasti *Demokracije*, *Matjaževega glasu*), vzdrževanja nedovoljene pisemske zveze s tujino. Nekatere obsodbe so se nanašale še na medvojne dogodke in iz obdobja cone A oziroma ZVU. V letih 1947–1950 je bil del procesov usmerjen proti trgovcem, obrtnikom, kmetom. Tem je bila kot stranska kazen večkrat izrečena zaplemba premoženja, kar je bilo povezano s politiko odprave zasebne lastnine in socializacijo vasi. Pred Okrožnim sodiščem v Postojni je bilo med letoma 1949–1951 trinajst ljudi obsojenih tudi na smrt z ustrelitvijo, od tega enajst političnih obsojencev.²¹

Okrožno sodišče v Postojni je nekatere vidnejše politične procese namesto v sodni dvorani izpeljalo kar v kinodvoranah večjih urbanih središč, ki so bila blizu krajev, kjer so obtoženci živeli oziroma delovali. Tako je nekatere procese preneslo v kinodvorane v Solkanu, Tolminu in Ajdovščini. To so bile predstave za javnost. Leta 1949 je bil v kinodvorani v Tolminu na smrt obsojen duhovnik Jožko Kragelj, v kinodvorani v Ajdovščini na smrt obsojena gostilničarka Marija Kobal, v

21 Jernej Vidmar, »Poseganje komunističnih oblasti v zasebno lastnino na primeru severne Primorske po drugi svetovni vojni«, v: *Marušičev zbornik. Zgodovinopisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2019), 525–526.

kinodvorani v Solkanu pa je bil na smrt obsojen kmet, upornik proti prisilni kolektivizaciji, Darko Toroš.²²

Poleg kazenskih zaplemb, ki so jih izvajala sodišča, je oblast odpravljala zasebno lastnino z upravnimi zaplembami, ki so jih izrekli okrajni ljudski odbori. Na podlagi tega so tudi na Primorskem med letoma 1948–1950 potekale zaplembe tako imenovanih »narodnih sovražnikov«. Tako so bila zaplenjena posestva slovenskih posestnikov, ki so jih partizani pobili med vojno ali takoj po njej, in posestva med vojno ali po njej pobeglih slovenskih in italijanskih posestnikov, označenih za izdajalce, izkoriščevalce, sodelavce fašizma.

Sklep

V prispevku smo ugotovili, da je bila represija komunističnega režima, ki se je v Jugoslaviji (Sloveniji) utrdil na oblasti v prvih povojnih mesecih leta 1945, prisotna tudi na Primorskem, kljub temu da je Primorska formalnopravno dočakala priključitev k Jugoslaviji šele po pariški konferenci septembra 1947. Sicer lahko govorimo o manjšem obsegu represije kot v notranjosti Slovenije, a je bila kljub temu krvava.

22 Jernej Vidmar, »Mračna leta severnoprimskih kinodvoran. Trije primeri komunističnih političnih procesov iz leta 1949«, *SLO slovenski zgodovinski magazin*, št. 3 (2019): 56–58. Marija Kobal in Darko Toroš sta bila ustreljena, Jožku Kraglju so kasneje smrtno obsodbo spremenili v dolgoletno zaporno kazen.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS), Dosje 9134 (dosje Winkler).

Narodna in univerzitetna knjižnica, *Na straži socializma, Bilten graničnih jedinica za Sloveniju 1950.*

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

PANG 85, Skupščina občine Ajdovščina, Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev.

PANG 245 Okrajno sodišče Tolmin, 1946–1955, Izvršne zadeve in zaplembe.

PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, 1945–1956.

PANG 1053 Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti občine Vipava.

Literatura

Černic, Peter. »Obnova katoliškega tabora v Gorici leta 1945 v luči polemike med *Slovenskim Primorcem* in partizanskim tiskom«, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 55, št. 2 (2007): str. 347–356.

Čipić Rehar, Marija. *Cerkev in oblast na Primorskem v letih 1945–1953*, Ljubljana: Družina, 2007.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Ozna in prevzem oblasti 1944-46*. Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Jevnikar, Ivo. »Neznani Slavko v zaporih Udbe. Novi podatki o usodi Andreja (Slavka) Uršiča«, v: *Koledar Mohorjeve družbe za leto 1994*, 83–89. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993.

Podbersič, Renato. *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011.

Pust, Anton, Raven, Zdravko, in Božidar Slapšak, ur. *Palme mučeništva. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki*. Celje: Mohorjeva družba, 1995.

Troha, Nevenka. *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan 1999.

Troha, Nevenka. »Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih,« v: *Fojbe*, ur. Tine Logar in sodelavci, 253–295. Ljubljana: Cankarjeva založba, Ljubljana 2012.

Vidmar, Cvetko. *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947)*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2009.

Vidmar, Jernej. »Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954«. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 63, št. 1 (2015): 119–136.

Vidmar, Jernej. »Poseganje komunističnih oblasti v zasebno lastnino na primeru severne Primorske po drugi svetovni vojni«, v: *Marušičev zbornik. Zgodovinopisec zahodnega roba:*

prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici, ur. Petra Kolenc in sodelavci, 515–536. Ljubljana: Založba ZRC, 2019.

Vidmar, Jernej. »Mračna leta severnoprimorskih kinodvoran. Trije primeri komunističnih političnih procesov iz leta 1949«, *SLO slovenski zgodovinski magazin*, št. 23 (2019): 54–59.

Vidmar, Jernej. »Ugrabitelji Andreja Slavka Uršiča«, *Mladika* 64, št. 1 (2020): 5–12.

Vidmar, Jernej. »Člani Winklerjeve operativne skupine v Trstu«, *Mladika* 64, št. 2–3 (2020): 28–35.

Vidmar, Jernej. »Represija proti članom SDZ in njenim privržencem (I. del)«, *Mladika* 65, št. 3 (2021): 59–63.

Vidmar, Jernej. »Represija proti članom SDZ in njenim privržencem (II. del)«. *Mladika* 65, št. 4 (2021): 57–62.

*A Brief Overview of the Repression
by the Yugoslav Regime along the
Western Border from the End of the
War in 1945 to the mid-1950s*

Summary

On 1 May 1945, the 4th Yugoslav Army liberated the Primorska region with Trieste and Gorizia (the territory of the former Julian March) with the help of the 9th Corps. In May 1945, the new Yugoslav authorities arrested several thousand inhabitants of Trieste and Gorizia. The arrests were conducted by the Department of National Security (OZNA), which was the main force in the Yugoslav repressive apparatus, with the help of the National Defence and the Yugoslav army. Most of the arrested were later released, but a number were also murdered. Between 1500 and 2000 people of Italian, Slovenian and other nationalities were killed in the May purges in the Primorska region around Trieste and Gorizia. In May 1945, military courts were also used to sentence people by summary proceedings to death or forced labour. Following the signing of the Belgrade agreement on 9 June 1945, the Yugoslav troops had to withdraw to the east side of the Morgan Line on 12 June 1945. From June 1945 to September 1947, the Julian March was divided into Zone

A under the Allied Military Government (AMG) and Zone B under the Yugoslav Military Government (YMG).

In Zone B, the YMG transferred part of its powers to the new people's government, which began gradually introducing in the Zone B the revolutionary measures which were already being intensively implemented in the interior of Slovenia. The main role in repression was performed by the political police OZNA. In Zone B, the political trials were conducted before military and civilian courts, in particular before the Postojna District Court. The courts had to take an active part in the establishment of the people's government in Zone B. Political convicts in Zone B were tried under the same revolutionary laws adopted in Yugoslavia in 1945, which were modelled on those of the Soviet Union. From the preserved statistics it can be observed that more political than non-political convicts appeared before the courts in Zone B. Political convicts were sentenced to imprisonment with forced labour, some even to death and confiscation of their property.

In Zone A, which was under the Allied Military Government (AMG), OZNA continued to operate illegally (from 1946 renamed as UDV or UDBA). In Zone A, it engaged in intelligence activities and concurrently kidnapped and murdered some of its political opponents. In addition to the Slovenian political emigrants, many priests from the Primorska region were also under attack by the Communist Party in Zone A, especially those affiliated with the newspaper *Slovenski Primorac*. Another group that was also under attack in Zone A, both through the Communist propaganda and physically, were the liberal and Catholic politicians of the Primorska region who were members of the Slovenian Democratic Union (SDZ).

The first decade after the annexation of the Primorska region to Yugoslavia was the worst period of Communist

repression. Immediately after the annexation, repression against the Church increased. Many people fled to Italy to escape Communism. The border was under a strict regime, with the border army firing on the people who were fleeing. The judiciary also played an important role after the annexation. Until 1952, the majority of the convicts in the civil courts were political: priests, artisans, merchants, wealthy farmers, etc. For the purposes of propaganda, the revolutionary court in Postojna conducted its most prominent trials in some of the Primorska region's cinemas. The authorities also introduced other revolutionary measures: confiscation and nationalisation of property, agrarian reform in agriculture, compulsory land lease, forced collectivisation.